

LIETUVOS RESPUBLIKOS KOMPLEKSINIS ATLASAS : RENGIMO PROBLEMOS SOVIETMEČIU IR PERSPEKTYVOS

Petras Gaučas, Jonas Milius

Vilniaus universitetas

[vadas

Vilniaus universiteto Kartografijos laboratorija sovietiniais metais parengė dviejų Lietuvos kompleksinių atlasų autorinius maketus. Vienas buvo išspausdintas 1981 m., o kitam taip ir neteko išvysti dienos šviesos. Šiame pranešime norėtume paliesti tas problemas, su kuriomis laboratorijos darbuotojams teko susidurti rengiant žemėlapių autorinius maketus.

1. Atlaso rengimo organizavimas

Pirmojo Lietuvos kompleksinio atlaso rengimo iniciatorius - VU profesorius V.Chomskis. Jo pastangomis LKP CK ir Lietuvos TSR MT 1966.05.23 nutarimu Nr. 222, prie VU Gamtos mokslų fakulteto Fizinės geografijos ir kartografijos katedros buvo įsteigta Kartografijos laboratorija. Jai buvo pavesta sudaryti "Lietuvos TSR gamtinių sąlygų ir gamybinių jėgų atlaso" žemėlapių autorinius originalus. Atlasas buvo parengtas ir išleistas nedideliu tiražu (10 tūkst. egz., per pusę lietuvių ir rusų kalbomis) ir su atžyma "Tarnybiniam naudojimui". Taigi, juo naudotis galėjo tik ribotas gyventojų ratas, o daugeliui ūkio ir kultūros specialistų, akademiniam jaunimui, plačiajai visuomenei šis atlasas buvo neprieinamas. Dėl to, remiantis Lietuvos TSR MT 1983.08.25 potvarkiu Nr. 332 p., buvo pradėtas rengti "Lietuvos TSR liaudies ūkio ir kultūros specialisto atlasas", skirtas naudotis plačiajai visuomenei.

Abiejų atlasų rengimui vadovavo Redakcinė kolegija, kuriai pirmininkavo A.Drobnys (LTSR MT Pirmininko pavaduotojas ir Valstybinio plano komiteto pirmininkas), taip pat Mokslinė komisija. Komisijos pirmojo atlaso pirmininku buvo paskirtas prof. V.Chomskis, o jam mirus (1976 m.) - profesorius A. Basalykas. Antrojo atlaso Mokslinei komisijai iš pradžių vadovavo profesorius A. Basalykas, o po jo mirties (1986 m.) - profesorius Č.Kudaba. Mokslinės komisijos nariai - atsakingi redaktoriai buvo skyrių arba temų moksliniai vadovai. Abiejų Komisijų mokslinis sekretorius buvo profesorius V.Dvareckas. Mokslinės komisijos sudėtį tvirtino Redkolegija, o Redkolegijos sudėtį - Ministrų Taryba.

Mokslinė komisija parengė atlaso struktūrą, subūrė įvairių specialistų - žemėlapių autorių kolektyvą (pirmajam atlasui - 187, antrajam - 176), vadovavo sudarant autorinius

maketus. Redakcinė kolegija tvarkė atlaso rengimo ir leidimo organizacinius reikalus. Dirbo beveik tik pats pirmininkas A. Drobnyš, o kiti nariai (tai buvo įvairių žinybų vadovai, ministrai) atlaso reikalais menkai tesidomėjo, iš esmės vykdė A. Drobnyšo nurodymus.

Atlasų žemėlapių autorinius maketus redagavo VU Kartografijos laboratorijos darbuotojai, vadovaujami A. Samo (iki 1972 m.), P. Gaučo (1972 - 1991 m.) ir dr. J. Miliaus (nuo 1991 m.). Šios laboratorijos kartografiškai sudarė daugumą socialinių-ekonominių žemėlapių pagal įvairių žinybų ir įstaigų pateiktus statistinius duomenis.

2. Atlaso rengimo problemos sovietmečiu

Problemos, su kuriomis susidūrė Kartografijos laboratorija rengdama Lietuvos atlasus, daugiausia buvo susijusios su sovietmečiu kartografiniams leidiniams keliamais reikalavimais. Su panašiomis problemomis, be abejo, susidūrė visi specialistai, sovietmečiu sudarinėję žemėlapius.

2.1. Kartografinės medžiagos išlaptinimas

Profesoriaus V. Chomskio iniciatyva pirmasis kompleksinis atlasas 1964 m. pradėtas rengti tiksliaje pagrindu. Darbo eigoje, 1966 metais, geografinis pagrindas buvo išlaptintas, o viešojo spaudoje buvo leista naudoti iškraipytą 1 : 2 500 000 tipinį pagrindą. Sudarant stambesnio mastelio žemėlapius, buvo galima didinti tik iš 1 : 2 500 000 mastelio pagrindo. Mūsų atlaso pagrindinis mastelis buvo 1 : 1 000 000. Taigi, mastelį padidinus 2,5 karto, geografinis pagrindas tapo perdėm schematiškas: upės - tiesios, ežerai - beformiai blynai. Be to, dėl iškraipymų vienos vietos buvo išplėstos, kitos - suspaustos. Antai, dėl deformacijos Vilkaviškio rajono ilgis iš šiaurės į pietus sutrumpėjo beveik perpus, o iš Lenkijos atitekanti į šiaurės rytus Šešupė minėtame pagrindu įgavo rytų kryptį. Prof. V. Chomskis ilgai nesutiko dirbti deformuotame pagrindu, tačiau buvo priverstas paklusti.

1970 metų pradžioje atidavus žemėlapius rengti spaudai į Vyriausiosios Geodezijos ir kartografijos valdybos (VGKV) Mokslinį - redakcinį žemėlapių sudarymo skyrių (MRŽS) Maskvoje, vėl pasikeitė reikalavimai viešojoje spaudoje leidžiamiems kartografiniams leidiniams. Dėl šių pokyčių 1971.10.08 buvo sudaryta sutartis su VGKV, kuri įpareigojo atlasą parengti ne viešam, o tarnybiniam naudojimui. 1972.09.12 MRŽS atsiuntė savąjį pakeistą atlaso maketą, kartu paprašė pakeisti senąjį geografinį pagrindą nauju. Šis buvo mažiau iškraipytas, tačiau išliko reikalavimas naudoti 1 : 2 500 000 mastelio pagrindus, juos didinant. Naujasis pagrindas buvo gautas 1973.10.02. Nauji padidinti reikalavimai vertė iš pagrindų pakeisti daugelį atlaso žemėlapių, o socialinius-ekonominius žemėlapius - atnaujinti (iš pradžių - 1973 m., vėliau - 1975 m. duomenimis).

Vėl visi žemėlapiai buvo keliami į naują pagrindą. Atnaujinami žemėlapiai buvo pertvarkomi naujame pagrindu Kartografijos laboratorijoje, o daugelį gamtos sąlygų žemėlapių, kurių turinys nebuvo atnaujinamas, pertvarkė MRŽS, rengdama spaudai mūsų atlasą. Perkeldavo

dažniausiai vizualiai. Geografinio pagrindo pokyčiai ir informacijos perkėlinėjimai, be abejo, neigiamai atsiliepė žemėlapių tikslumui, ypač gamtinių.

Dėl užtrukusių darbų pirmoji - 1971.10.08 sutartis negalėjo būti laiku įvykdyta, todėl 1975.12.18 sutartis buvo pratęsta dar dvejiems metams.

Antrojo atlaso geografinis pagrindas Minsko kartografijos fabrike (ten buvo rengiamas spaudai naujasis Lietuvos atlasas) buvo truputį patikslintas, nes tuo metu suvaržymai kartografiniai medžiagai šiek tiek švelnėjo. Tačiau ir šis pagrindas nebuvo tikslus.

2.2. Duomenų išlaptinimas

Sovietmečiu daugelis duomenų (visų pirma statistinių) buvo pripažinti viešojo spaudoje neskelbtiniais - turėjo atžymą "Tarnybiniam naudojimui" ar netgi "slaptai". Dėl šios priežasties iš Lietuvos atlaso pirmojo varianto, kuris buvo parengtas laboratorijoje iki 1970 m., nemažai žemėlapių buvo išmesta. Dingo net atskiri atlaso skyriai. Istorijos skyrių leista vaizduoti tik XX a. (pradedant nuo 1905 m. revoliucijos). Tačiau dėl to daugiausia turėtume būti "dėkingi" LTSR partinei vadovybei. Pagal tuometinius reikalavimus, LKP CK aprobavimui, buvo perduoti Lietuvos istorinės praeities žemėlapiai. Kai juos grąžino, prie LDK žemėlapių besipuikavo užrašas "sniat" (išimtas).

Tam, kad pirmajame atlase išliktų kuo daugiau parengtų žemėlapių, jis buvo leidžiamas su atžyma "Tarnybiniam naudojimui". Šis užrašas tuo metu buvo pradėtas dėti visiems kompleksiniams atlasams, nors juose ir nebuvo panaudoti viešojoje spaudoje neskelbtini duomenys. Buvo teigiama, jog vakaruose iš kompleksinio atlaso sugeba atskleisti ir išlaptintus dalykus. Viešojoje spaudoje buvo leidžiami tik kraštotyriniai atlasėliai, kuriems buvo numatytas žemėlapių sąrašas bei jų turinys. Prie žemėlapių buvo galima dėti tik tokius grafikus, kurie rodytų gamtos augimą. Gyvenvietes buvo galima žymėti tik tas, kurios buvo leidžiamuose administraciniuose žemėlapiuose. Norint pažymėti daugiau gyvenviečių, reikėjo prašyti Valstybinės geodezinės priežiūros Pabaltijo teritorinės inspekcijos (Ryga) leidimo.

Besirengdami naujai Lietuvos atlaso laidai, patarus Minsko fabriko vadovybei, pabandėme "pralaužti ledus" - parengti kompleksinį atlasą viešajam naudojimui. Mūsų nuostabai toks leidimas iš VGKV buvo gautas. Tiesa, buvo sumažintas atlaso formatas - pagrindiniu masteliu tapo 1:1 250 000. Teko atsisakyti žemėlapių, kurių duomenys turėjo vienkio ar kitokių apribojimų. Dėl to ypač nukentėjo gyventojų skyrius. Atlaso skyrių skaičius sumažėjo iki 11 (pirmajame atlase jų buvo 18) - kai kurie skyriai jungė 2-3 temas. Kadangi šis atlasas nebuvo išleistas, pristatome jo struktūrą.

2.3. Dokumentai

Pateikiant žemėlapius MRŽS arba kartografijos fabrikui, buvo reikalaujama daugybės dokumentų. Kiekvienam žemėlapiui reikėjo:

1 lentelė. Atlaso struktūra.
Table 1. Structure of atlas.

Skiriaus pavadinimas	Puslapių skaičius	Žemėlapių skaičius
Titulinis lapas, pratarinė, sutartiniai ženklai	6	–
Įvadas	4	2
GAMTOS SĄLYGOS IR GAMTINIAI IŠTEKLIAI		
Įvadinis tekstas	2	–
Žemės gelmės ir paviršius	16	24
Klimatas ir paviršiniai vandenys	16	35
Dirvožemiai	8	8
Augalija ir gyvūnija	14	26
Kraštovaizdis: struktūra, naudojimas ir apsauga	16	23
Viso	72	126
GYVENTOJAI, ŪKIS, GYVENTOJŲ APTARNAVIMAS		
Įvadinis tekstas	2	–
Gyventojai	10	12
Pramonė, statyba, transportas	16	21
Žemės ir miškų ūkis	18	38
Gyventojų aptarnavimas	18	27
Viso	64	98
LIETUVOS ISTORINĖ PRAEITIS		
Istoriniai	18	19
Viso	18	19
GEOGRAFINIŲ PAVADINIMŲ RODYKLĖ, TURINYS, AUTORIŲ		
Geografinių pavadinimų rodyklė, turinys, autorių sąrašas	12	–

- 1) Pilno duomenų sąrašo, patvirtinto įstaigos, iš kurios buvo gauti duomenys, atsakingo darbuotojo parašu ir antspaudu;
- 2) Tos įstaigos vadovo leidimo gautus duomenis naudoti sudarant atlaso žemėlapius;
- 3) Ekspertizės akto;
- 4) Vienos arba dviejų recenzijų iš Lietuvos mokslinių įstaigų, kartais papildomai ir iš sąjunginių įstaigų;
- 5) Detalaus paaiškinamojo rašto žemėlapiui;
- 6) Vadovaujančios įstaigos vadovo leidimo visam skyriui arba temai, pvz., augalijos skyriui - Botanikos instituto direktoriaus;
- 7) Visiems gamtos sąlygų skyriams kartu - Lietuvos MA prezidento leidimo, o socialiniams - ekonominiams skyriams kartu - Plano komiteto pirmininko leidimo.

Dažnai iš MRŽS ar kartografijos fabriko gaudavome nurodymą vienam ar kitam žemėlapiui ar visam skyriui gauti papildomą leidimą iš kokios nors sąjunginės įstaigos.

Ypač būdavo sekama, kad į atlasą nepakliūtų politinio-ideologinio pobūdžio nepageidaujamos informacijos. Tai labai aiškiai pajutome derindami istorinius žemėlapius.

Kaip minėta, sudarant tiek pirmąjį, tiek antrąjį atlasą, dalyvavo daug Respublikos specialistų. Jie sudarė atlasui žemėlapių maketus arba parengė jiems duomenis. Už autorinį darbą nebuvo mokama. Neapmokamas darbas, be abejo, irgi neigiamai paveikė darbo kokybę ir laiką. Dėl to daugelį žemėlapių sudarė laboratorijos darbuotojai. Pirmiausia tai buvo žemėlapiai, kurių sudarymui buvo naudojami statistiniai duomenys, o ypač tie, kurių sudarymui reikėjo skirti daug laiko, pvz., parengiant įvairių įstaigų (mokyklų, bibliotekų ir pan.) tinklo žemėlapius.

Kita vertus, didelės reikšmės darbiui turėjo tas faktas, jog abiejų atlasų redakolegijos pirmininku buvo Lietuvos TSR Plano komiteto ilgametis pirmininkas Aleksandras Drobnys. Jis gerai suprato atlaso svarbą Lietuvai, jos kultūrai. Sovietmečiu jis buvo labai svarbus asmuo: pakakdavo jo skambučio, ir stringantys reikalai pajudėdavo - atsirasdavo duomenys, reikalingi dokumentai. Su juo skaitydavosi ir Minske, ir Maskvoje.

2.5. Lietuvos istorinės praeities skyriaus problemos

Lietuvos istorinės praeities žemėlapiai užėmė ypatingą vietą rengiant abu atlasus. Nė vienas istorinis žemėlapis neapsiėjo be sąjunginių mokslinių institutų pritarimo. Dėl daugelio istorinių faktų Maskvoje neturėjo nuomonės, dėl to juos paprasčiausiai vengė liesti. Verta prisiminti, jog sąjunginis istorijos institutas jau gerokai anksčiau buvo ėmėsis SSRS istorijos atlaso rengimo, bet darbas taip ir liko nebaigtas. Mūsų atlasų istoriniai žemėlapiai Maskvoje vargais-negalais buvo aprobuoti ir 1988 m. kartu su visais antrojo atlaso žemėlapiais buvo perduoti Minsko kartografijos fabrikui, kad juos parengtų spaudai ir atspausdintų. Prasidėjus Atgimimui, o ypač Lietuvai atkūrus valstybingumą, mes nesutikome pagal sovietinę dvasią parengtų XX a. istorinių žemėlapių dėti į atlasą. Pasitelkę Respublikos istorikus, juos perdarėme. Parengėme ir naujų XX a. žemėlapių. Deja, Minsko fabrikas nesutiko mūsų pataisytų žemėlapių rengti spaudai. Juos perdavė recenzuoti Baltarusijos istorijos institutui, o iš ten buvo gauta kategoriškai neigiama recenzija. Joje vyravo sovietiniai teiginiai, baimė dėl Rusijos reakcijos. O Baltarusija tuo metu jau buvo atkūrusi valstybingumą! Lietuvos istorijos instituto vadovybė atsisakė vesti derybas su Baltarusijos komunistiniais istorikais. Dėl viso to istorinių žemėlapių rengimas Minsko fabrike visai nutrūko.

3. Antrojo Lietuvos kompleksinio atlaso leidybos ypatumai

Apžvelgus Lietuvos kompleksinio atlaso rengimo problemas sovietmečiu, tikslinga kai kuriuos dalykus aprašyti plačiau.

Pirmiausia paaiškinsime gal ir keistokai vienaskaita pateikiamą žodį "atlasas". Juk, kaip galima suprasti iš ankstesnio teksto, čia kalbama apie du atlasus: pirmąjį, kelis kartus perdirbinėtą

ir taisyta, bet visgi išleista (1981 m.), ir antrąjį, parengtą spaudai, ilgai lauktą ir ... neatspausdintą. Vienaskaita čia pavartota todėl, kad abiejų atlasų rankraštinių originalų sudarytojai buvo tie patys - Vilniaus universiteto Kartografijos laboratorijos specialistai, abu atlasai rengti, iš esmės, tomis pačiomis sąlygomis (sovietmečiu), antrasis atlasas turėjo būti pirmojo tąsa. Jie abu galėjo sudaryti lyg ir loginę tęstinę visumą. Taigi galėjo sudaryti ... Tačiau antrojo atlaso rengimo baigiamoji fazė buvo labai savotiška (sunku kaip nors kitaip apibūdinti) įvairiomis prasmėmis. Daugeliui kartografijos sferos žmonių, taip pat ir ne šios srities specialistų, tačiau laukusių šio atlaso, jį prisiminus, ko gero, kyla klausimas: "Kodėl šis atlasas taip ir nepasirodė?" Tikriausiai, galima išplėsti klausimą: "O kas iš to, kad nepasirodė?" "Ką dabar reikėtų daryti?" "Pabandytume tai paaiškinti. Gal tai ir nebus didelės mokslinės vertės mintys, bet bent svarbios tuo, kad daugelis dalykų yra išlikę tik atlaso rengėjų atmintyje ir, suprantama, laikui bėgant, iš jos išblėsta. Tad čia kiek plačiau kai kurias aplinkybes paaiškinsime.

Antrąjį atlasą buvo planuojama išleisti viešajam naudojimui, nes minėtas pirmasis buvo skirtas tarnybiniam naudojimui. Prisiminus sovietmečio slaptumo politiką, galima suprasti, kad režimas "Tarnybiniam naudojimui" buvo didelis suvaržymas norintiems naudotis atlasu, o ypač norintiems jį įsigyti.

Taigi, Lietuvos aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, vykdydama 1983 m. vyriausybės potvarkį, pavedė Vilniaus universiteto Kartografijos laboratorijai parengti antrojo atlaso autorinius (rankraštinius) žemėlapius. Per 1983 - 1989 m. Kartografijos laboratorija, pasitelkusi į pagalbą 176 įvairių sričių kompetentingus specialistus, parengė 245 įvairaus mastelio žemėlapius ir perdavė juos Minsko kartografijos fabrikui parengti leidybai. Fabrikas 1989 m. vasarą paruošė dvi sutartis: 1) Lietuvos liaudies ūkio ir kultūros atlasui išleisti lietuvių kalba 70 tūkst. egz. tiražu ir 2) atlasui išleisti rusų kalba 10 tūkst. egz. tiražu. Tuometinė Lietuvos vyriausybė dėl nežinomų priežasčių ilgainiui šiuo sutarčių nepasirašė. 1989 m. rugsėjo mėn. vyriausybės potvarkiu buvo pavesta tuometinės Lietuvos TSR švietimo ministerijai per 1989 - 1991 m. parengti atlasą, o Valstybiniam leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komitetui jį išleisti. Finansavimas buvo numatytas iš biudžeto.

Besibaigiant devintajam dešimtmečiui, situacija Lietuvoje ėmė sparčiai keistis. Tas negalėjo neturėti įtakos ir atlaso turiniui, nors autoriniai žemėlapiai buvo užbaigti rengti 1989 m. Kadangi žemėlapiuose buvo pateikta informacija apie devintojo dešimtmečio pabaigą, suprantama, juose buvo pavaizduota to laikotarpio (sovietmečio) ūkio ir kultūros būklė, su būdinga ano meto analogiškų duomenų rengimo metodika: pavyzdžiui, įvairūs grafikai turėjo vaizduoti gamybos augimą ir kitus procesus "aukštyn kylančia linija". Tačiau, kaip minėta, žemėlapiai vaizdavo tam tikrą laikotarpį, pagal to meto statistinius ir kitus šaltinius, todėl ūkio ir kultūros žemėlapių nebuvo rengiamasi taisyti.

Sudėtinga situacija brendė dėl parengtų istorinių žemėlapių, vaizduojančių XX amžiaus įvykius. Suprantama, kad atgavę nepriklausomybę, mes jau galėjome (ir privalėjome!) įvykius vadinti tikraisiais vardais. Juk negalėjome ir toliau niekinti tarpukario laikotarpio, džiaugtis 1940 m. "revoliuciniais" įvykiais ir pertvarkymais bei Raudonosios armijos atnešta "laisvę" Antrojo

pasaulinio karo pabaigoje. Pasikonsultavus su atlaso skyrių atsakingais redaktorais bei kitais kompetentingais specialistais (daugiausia, istorikais), buvo nuspręsta naujai parengti penkis žemėlapius, vaizduojančius 1918 - 1919 m. įvykius, tarpukario laikotarpį, 1940 m. įvykius ir Antrąjį pasaulinį karą. Autoriniai žemėlapiai buvo parengti ir 1990 m. pateikti Minsko kartografijos fabrikui.

Štai tada ir prasidėjo "įdomūs" dalykai. Mūsų naujai pateiktieji žemėlapiai tiesiog "purtė" kai kuriuos Minsko kartografijos fabriko vadovus, "sužinojusius", pavyzdžiui, kad 1940 m. vasarą Lietuva buvo okupuota. Tai jiems buvo nepriimtina. Kelis kartus mūsų atstovai, lankęsi Minske, bandė tuos "draugus" įtikinti, kad mūsų (užsakovų) ir jų (vykdytojų) santykiai galėtų būti komerciniai ir nesietini su politika. Tačiau susitarti nepavyko. Minskiečiai į šias diskusijas, kaip minėta, įpainiojo ir savo istorikus, kurie vis dar uoliai tebegynė partijos politiką. Mūsų atlaso vyriausiasis redaktorius profesorius Č.Kudaba guodėsi sakydamas, kad reikia išlaukti, ir kaimynai apsipras su vykstančiomis permainomis. Pagaliau, 1991 m. rugpjūčio mėnesį žlugus Maskvos pučui, tikėjomės, kad jau "išlaukėme". Tačiau teko nusivilti. Spalio mėnesį, vėl apsilankę kartografijos fabrike, išgirdome tą pačią "giesmelę": išleidus tokį atlasą rusų kalba, Baltarusijoje ir kitur kiltų nepasitenkinimas. Buvo siūloma istorinius žemėlapius svarstyti aukštesniu, gal net valstybiniu lygiu... Tai viena grupė priežasčių, dėl kurių atlaso leidyba pradėjo "strigti". Kita grupė priežasčių susiformavo pas mus pačius - Lietuvoje. 1990 m. vasarą dėl įvairių sunkumų (Sovietų Sąjungos ekonominė blokada ir kitos negandos) ir sumažėjus biudžeto galimybėms, atlaso leidybos finansines funkcijas ėmėsi tvarkyti akcinė bendrovė "Lituanus" (generalinis direktorius E.Jušksys). Bendrovė, matyt, komerciniais sumetimais, ėmėsi puoselėti "Didžiojo Lietuvos atlaso" idėją. Toks atlaso pavadinimas jau buvo įteisintas kai kuriose finansinėse sutartyse, o taip pat ir pradėtoje skelbti jo prenumeratos reklaminėje informacijoje. Pradėjus "kliūti" atlaso leidybai dėl minėtų politinių priežasčių, buvo svarstoma galimybė atsisakyti "Didžiojo" atlaso idėjos ir kuo greičiau išleisti parengtus žemėlapius atskiromis dalimis: 1) "Gamta", 2) "Ūkis" ir 3) "Istorija". Pirmąsias dvi, atrodo, buvo galima greitai išleisti (Minsko kartografijos fabrike), o dėl "Istorijos" tomo buvo galima diskutuoti ir, galbūt, ne Minske jį parengti leidybai ir išspausdinti. Tačiau akcinės bendrovės "Lituanus" vadovai, matyt, dėl komercinių priežasčių, nesutiko atlaso leisti atskiromis dalimis. Tuo pat metu, 1992 m. pavasarį, kai dar tebebuvo puoselėjama viltis išleisti atlasą, sulaukėme kai kurių specialistų pastabų dėl to, kad reikėtų atnaujinti ir kai kuriuos ekonominius bei socialinius žemėlapius (ar bent papildyti naujais žemėlapiais-jie laboratorijoje netgi buvo parengti), dėl jau senstelėjusių duomenų, o kai kuriuos žemėlapius netgi buvo siūloma "desovietizuoti". Profesoriumi Č.Kudabai pasiūlius, šiam darbui vadovauti buvo pakviestas ekonominės geografijos specialistas profesorius S.Vaitekūnas. Tačiau beveik tuo pat metu išaiškėjo naujos priežastys, sutrikdžiusios atlaso leidybos finansavimą. 1992 m. ankstyvą pavasarį akcinė bendrovė "Lituanus" dėl savo finansinių sunkumų paprašė Minsko kartografijos fabriką pristabdyti atlaso leidybos darbus. Sunku dabar įvertinti tokį sprendimą, bet tikslinga priminti, kad tik prieš kelis mėnesius - 1991 m. lapkričio mėn. 13 d. Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerija (ministras D.Kuolys) ir akcinė bendrovė "Lituanus" (generalinis direktorius E.Jušksys) buvo pasirašę

sutartį dėl "Didžiojo Lietuvos atlaso" ir "Lietuvos istorijos atlaso mokykloms" leidybos bei finansavimo. Pagal šią sutartį ministerija 1991.12.09 pervedė akcinei bendrovei 1,5 milijono rublių. Be to, akcinė bendrovė apie stabdomus atlaso leidybos darbus neinformavo atlaso žemėlapių sudarytojų - Kartografijos laboratorijos. Laboratorija apie tai sužinojo atsitiktinai ir gerokai vėliau. Belieka pridurti, kad 1994 m. viduryje akcinė bedrovė "Lituanus" bankrutavo...

Štai kokia sudėtinga Antrojo Lietuvos kompleksinio atlaso leidybos istorija ...

Visa ši paini istorija baigėsi tuo, kad per 1995 - 1996 m. Vilniaus universiteto Kartografijos centro (įkurtas sujungus buvusias Kartografijos ir Inžinerinės fotogrametrijos laboratorijas) iniciatyva, padedant Universiteto vadovybei bei Lietuvos Respublikos valstybinei žemėtvarkos ir geodezijos tarnybai, pavyko susigrąžinti šio Lietuvos atlaso medžiagą. Sakome "istorija užbaigta"...? Bet atlasas neatspausdintas!

Koks galėtų būti epilogas?

Nepavykus išleisti atlaso numatytu laiku, dabar reikėtų į atlasą žvilgtelėti kitu "kampu". Tuo tikslu reikėtų įvertinti keletą aplinkybių: 1) įvertinti tą faktą, kad yra sukaupta, susisteminta ir pateikta kartografiniu pavidalu ypatingo laikotarpio - sovietmečio pabaigos - informacija apie Lietuvos ūkį, švietimą, kultūrą, demografinę situaciją ir 2) apmąstyti ir apsispręsti, ar dabar tokį atlasą bereikia leisti, kai prabėgus beveik dešimčiai metų nuo to laiko, kai buvo parengti jo autoriniai žemėlapiai?

Manytume, kad jį leisti kaip kompleksinį valstybės atlasą jau nebetikslinga. Kompleksinio (nacionalinio) atlaso rengimo svarbą ir galimybes dabar jau turėtų lemti kiti motyvai (apie tai jau diskutuojama). Dabar reikėtų apsispręsti tik dėl parengtų sovietmečio pabaigos ūkio, kultūros, demografinės situacijos informatyvių žemėlapių publikavimo. Aišku, kad ėmus rengti naują kompleksinį atlasą, minimas laikotarpis jame nebus taip detaliai atvaizduotas, todėl nemažai parengtų žemėlapių ten nepateks. Tačiau jie yra tam tikro mūsų istorijos tarpsnio atspindžiai. Vargu ar būtų gerai, jeigu jie liktų gulėti lentynose niekam nežinomi. Juose sukaupta gausi informacija galėtų būti svarbi ir įdomi būsimų mokslinių darbų rengėjams ar šiaip norintiems gauti vizualiai suvokiamos informacijos (kartografiniu pavidalu) apie XX a. devintojo dešimtmečio ūkį ir gyventojus. Todėl manytume, kad reikėtų surasti lėšų ir nors nedideliu tiražu publikuoti tuos žemėlapius (gal dar paremagavus). Toks jų rinkinys galėtų būti svarbiausiose valstybinėse, mokslo ir kultūros įstaigose.

Išvados

Vilniaus universiteto Kartografijos laboratorija sovietiniais metais parengė dviejų Lietuvos kompleksinių atlasų žemėlapių autorinius maketus; pirmasis iš jų buvo išspausdintas 1981 m. su atžyma "Tarnybiniam naudojimui", o antrasis, kuris buvo rengiamas viešai spaudai, nebuvo atspausdintas. Svarbiausios problemos, su kuriomis susidūrė laboratorija, rengdama žemėlapius, buvo susijusios daugiausia su sovietmečiu kartografiniams leidiniams keliamais reikalavimais.

1. Žemėlapiai ir atlasai buvo rengiami tik tipiniame suschematintame ir iškraipytame

pagrindė, kuris, rengiant atlasus, keitėsi net 3 kartus. Dėl to žemėlapius teko perkėlinėti iš vieno pagrindo į kitą.

2. Daugelis duomenų buvo pripažinti neskelbtiniais viešojo spaudoje - turėjo atžymą "Tarnybiniam naudojimui" arba netgi "Slaptai". Pagal tokius duomenis žemėlapių viešojo spaudoje nebuvo galima rengti. Ilgainiui kompleksinius atlasus buvo leidžiama spausdinti tik su atžyma "Tarnybiniam naudojimui".

3. Kiekvienam žemėlapiui buvo reikalaujama daug dokumentų: leidimų, ekspertizės aktų, recenzijų, aprobavimų ir panašiai.

4. Ypač dideli reikalavimai buvo keliami rengiant istorijos žemėlapius, nes jų turinys dažniausiai siejosi su politinio-ideologinio pobūdžio informacija.

5. Antrasis atlasas nebuvo išspausdintas dėl pasikeitusios politinės situacijos Lietuvoje, dėl sunkios atsikūrusios valstybės ekonominės būklės ir dėl besikuriančių Lietuvos verslininkų nesąžiningumo.

6. Antrojo atlaso gamtos sąlygų ir istorijos žemėlapiai galėtų būti panaudoti rengiant naują Lietuvos kompleksinį (nacionalinį) atlasą, o ūkio skyrių tikslinga išleisti atskiru leidiniu.

Petras Gaučas, Jonas Milius

Vilnius University

Complex Atlas of the Republic of Lithuania: problems of its preparation in Soviet times and future prospects

Summary

Two draft sets of original maps for complex atlases of Lithuania were prepared by Laboratory of Cartography of Vilnius University in Soviet times. One atlas - having a mark "For official usage exclusively" - was published in 1981, while the other - for public usage - was not published.

The core of problems and difficulties met with lie in the requirements for cartographic publications during the Soviet period. Authors of maps and atlases were allowed to use only a typical schematic basis which underwent several changes but nevertheless remained not adequate to realist. Compilers of maps had to transfer the inscriptions on these bases for several times, too. The ban to publish the mayor part of statistical data for public usage was one more problem to undergo. That is why complex atlases were allowed to be published either marked "For official usage exclusively" or "Secret". A required great number of official documents, expertise, approvals, licenses, reviews to be presented was more obstacle.

Historical maps "enjoyed" a special official attention. The requirements for them were extremely strict as their contents was closely related to the information of ideological and politi